

**ULUSLARARASI
"EĞİTİMDE KALİTE"
KONGRESİ**

INTERNATIONAL CONGRESS ON
"QUALITY IN EDUCATION"

10-12 MAYIS 1996 KONYA

TEKKELERDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Tekke ve ribat, mescit ve camiden sonra kültür tarihimizin en eski eğitim müesseseleridir. 14 asra yaklaşan tarihleri boyunca bu müesseselerin eğitim ve öğretim hizmetlerini bir tebliğ boyunca anlatmanın imkansızlığını takdir edeceğinizi umarım. Biz, bu tebliğimizde tekkelerin eğitim ve öğretim usullerini ana başlıklar halinde çok kısa değerlendirmelerle sunmaya çalışacağız. Ribat ve tekkenin ortaya çıkışı aşağı yukarı aynı yıllara rastlamaktadır. Ribat kara ve deniz sınırları boyunda, askerî ve dinî amaçlı eğitim imkanı veren müesseselerdir. İlk ribatın Hasan Basri'nin talebelerinden Abdulhamit bin Zeyd tarafından hicri 2. asrın ortalarında Abadan'da kurulduğu bilinmektedir. İlk tekke de yine aynı asırda Filistin'in Reme kasabasında kurulmuştu. Tekkelerin kuruluşunun tarihi hayli eski dönemlere rastlamakla birlikte yaygınlık kazanması Selçuklular dönemindeydir. Bu yüzden tekkeler daha çok Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde etkili olmuştur. Tekke ile birlikte kullanılan hargâh ve dergâh aşağı yukarı aynı anlamdadır. Asitâne tarikat pîrlerinin mekhum bulunduğu ya da şubeleri olan tekkeler hakkında kullanılan bir tabirdir. Zaviye ise küçük yerleşim bölgelerinde ve mahalle aralarında kurulan küçük tekkelerdir.

Tekkelerin Sosyal Fonksiyonları:

Tekkeler, Kur'an-ı Kerim'deki Allah'ın isminin anılmasına izin verdiği evler, Nur suresi 36. ayetinde anlatılan özelliğe sahip birer zikir mahalli olduklarından mabed hükmündedirler. Bu yüzden tekkelerin tamamında beş vakit namaz, bir kısmında minber ilavesiyle cuma namazı da kılınmaktaydı. Tekkeler özgün eğitim kurumu olmamakla beraber mensuplarına dinî bilgiler veren bir mektep, bir okul özelliği taşımaktaydı. Aslında özellikle ilk devir Osmanlı ilim adamlarının aynı zamanda sufi olması ya da sufilerin aynı zamanda medrese eğitimi almış olmaları tekke ve medrese için bir barış ortamı sağlamıştı. Bu aneninin bir devamı olarak bazı tekkelerin medrese gibi faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bazı tekkeler medrese talebelerine yurt ve pansiyon hizmeti vererek bu iki hizmeti birleştirmiştir. Nitekim Küçük Ayasofya Camii tekkesi bunun örneklerinden biridir. Ayrıca Ayasofya Camii vaizlik ve kürsi şeyhliğinin tarikat mensuplarından seçilmesi dikkat çekici bir özelliktir. Tekkeler bir ilim ve irfan merkezi olduğu için, aynı zamanda birer kütüphane idi. Tekke şeyhlerinin bizzat yazdıkları veya sahip oldukları eserlerin muhafaza edildiği ve ilgilenenlerin istifadesine sunulduğu yerlerdi. Tekke ve zaviyelerin kapanmasından sonra, mevcut kütüphanelerin toplandığı Süleymaniye Kütüphanesi kataloğuna bir göz atılması, bu konuda fikir verecektir. Süleymaniye'de toplanan kütüphanelerin büyük bir kısmının dergâh-kütüphanelerinden oluşması bunu doğrulamaktadır. Bu tesbit bile tekkelerin eğitim ve kültür tarihimizdeki yerini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Hûdai Kütüphanesi,

Murat Molla Kütüphanesi ve Hacı Mahmut Kütüphanesi ilk akla gelen tekke kütüphaneleridir. Tekkeler halkın çeşitli müşküllerini halletmek ve problemlerine cevap almak üzere başvurdukları meşveret merkezleriydi. Tekke mensupları ve halkın diğer kesimi çeşitli meselelerini buradaki insanlara açardı. İnsanın karar vermekte zorlandığında reyine güveneceği bir dostunun bulunması elbette güzel bir olaydır. Tekkelerin icra ettiği önemli hizmetlerden biri de gelene geçene konaklama imkanı sunmasıdır. Vakfın şartlarında belirtildiği gibi üç gün süreyle yolcuları ağırlamak, dergâhların üstlendiği hizmetler arasındaydı. Özellikle kervan yolları üzerindeki tekkeler kervansaray hizmeti görmüşlerdir. İskan amacıyla dağ başlarında ve yol ayrımlarında kurulan tekkelerin de yol güvenliği, o bölgenin imarı ve gelenin geçenin ağırlanması gibi gördüğü önemli hizmetler vardır. Tekkeler bir sosyal müessese olduğu ve ruhi eğitimle meşgul bulunduğu için zaman zaman hastaların bakıldığı, hatta bazı dergâhlarda bu hizmetin bir şifâhâne gibi ifâ edildiği bilinmektedir. Özellikle miskinler tekkesi olarak bilinen yerler cüzzamlı hastaların tedavi merkezleriydi. Şeyhinin ve bütün mensuplarının cüzzamlı olduğu bu tekkeler bir yandan karantina görevi görürken, diğer yandan toplumdan itilen ve horlanan cüzzamlıların yeniden hayata bağlamaktaydı. "Tekkeyi bekleyen çorbayı iç", özdeyişinde anlatıldığı gibi sofrasına gelen herkese yemek ikramını bir görev sayan tekkeler, özellikle imaretleriyle açları doyurmaktaydı. Çeşitli sebeplerle çalışmayan veya geçimine yetecek geliri bulunmayan insanların gündelik yemek ihtiyaçları tekkelerin imaretlerinden karşılanırdı. Tekkenin sıcak ortamında barınan pekçok garip ve yetim aynı zamanda eğitim imkanı da bulurdu. Haberleşme imkanlarının bugünkü seviyeye ulaşmadığı, ulaşım imkanlarının son derece kısıtlı bulunduğu dönemlerde tekkeler topluma haberleşme imkanı da sunmaktaydı. Özellikle yukardan aşağı ve aşağıdan yukarı haber akışında tekkelerin üstlendiği fonksiyon son derece önemlidir. Devlet halka ulaştırmak istediği mesajlarını meşihât makamı aracılığıyla tekke ve zaviyelere ulaştırır, onlar aracılığıyla bu emirler köylere kadar iletilirdi. Aynı şekilde halkın ihtiyaç ve şikayetleri tekkeler vasıtasıyla sadâret ve saltanat makamına ulaştırılırdı. II. Abdulhamid Han hatıratında buna işaret etmektedir. Osmanlı döneminde tekkelerin siyasi bakımdan da önemli bir fonksiyonu vardı. Özellikle suçlular tekkelere sığınabilirler ve onlara buralarda müdahale edilemezdi. Tekke şeyhinin izni olmadan siyasi suçluların tekkelerden alınıp tutuklanması söz konusu olamazdı. Nitekim buhranlı dönemlerde pek çok kimse tekkelere iltica ederek canını kurtarmıştır. Bazen de mevkilerini kaybeden, görevinden azledilen yöneticiler tekrar iade-i itibar edilinceye kadar dergâhlarda barınırlardı. Mesela Aziz Mahmut Hüdai döneminde yaşamış olan Halim Paşa bunlardan biridir. O her görevden azledilişinde soluğu hazretin dergâhında almıştır. Dünya malının geçiciliğine inanan ve çekiciliğinden kurtulmaya çalışan tekke mensupları, malın Allah'a adanışı demek olan vakıfların gelişmesine de büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bugüne ulaşan vakıflarımızın mühim bir bölümü tekke ve dergâh vakıflarıdır. Tekkelerde verilen eğitim/öğretim icra tarzına ve hedef kitesine göre değerlendirmek gerekmektedir. Biz burada öğretim ve eğitimi birbirinden ayırarak değerlendirmek istiyoruz.

Tekkelerde Öğretim:

Tekkeler bir öğretim kurumundan çok eğitim kurumudur. Bununla birlikte tekkelerde ayrı ayrı eğitim ve öğretimin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak bu iki işi, yani eğitim ve öğretimi, bütünüyle birbirinden soyutlamadan, bugünkü formel öğretim kalıpları içinde konuya yaklaşacak olursak, tekkelerde öğretimin sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde yapıldığını ifade edebiliriz. Sözlü öğretim tekkelerde şeyhlerin ihvânına yaptığı nasihat türlü konuşma ve derslerdir. Tekke şeyhleri haftanın belirli günlerinde mürid ve müntesiplerine konuşmalar yapar ve bu konuşmalarda genel esas ve ihtiyaçları dile getirirlerdi. Son derece yapıcı ve sıcak üslup içinde yapılan bu konuşmalar müridlerin dertlerine deva olurdu. Tekkelerde yapılan sözlü eğitimin iki boyutu vardı. Birisi, tekkeye gelen bütün müridleri muhip ve cemaati ilgilendiren ibadet, taat, adab ve ahlâk konularına ait konuşmalar, diğeri ise, daha çok ileri seviyedeki sahiplerle yapılan tasavvufun ince meselelerine, tevhid ve marifet gibi konulara ait konuşmalar. Şeyhler cemaatin durumuna göre bu konuşmaları ayarlar ve herkesin istifadesini sağlamaya çalışırlardı. Tekkeler birer yaygın öğretim kurumu olduğundan mektep ve medreselerinki gibi çok sistemli olmasa da belli bir düzen içinde ders halkaları teşkil edilirdi. Tasavvuf ve tarikat büyüklerinin eserleri ya da bazı hadis, tefsir ve fıkıh kitapları taktır edilirdi. Şeyhler sohbetlerinde san'at kaygısından uzak sade ve anlaşılır bir üslupla ifade-i meram ederlerdi. Şeyhlerin karizmatik ve gizemli şahsiyeti o sade ifadeler arasında bile tesirini icra eder, dinleyenleri cebzeye getirirdi. Tekkelerin manevi ortamı sözün daha iyi anlaşılıp benimsenmesine tesir ederdi. Sözlü öğretimde şeyhlerin kitlesel konuşmalarından başka müridleriyle teke tek görüşme ve konuşmaları olur, bu konuşmalarda mürid şeyhine halini arzeder, rüyalarını anlatırdı. Şeyh de karşısındaki müridine gerekli uyarı ve irşadlarda bulunurdu. Müridlerle şeyhin periyodik

görüşmeleri onların otokontrol sistemini geliştirmelerini sağladı. Belli aralıklarla ibadet hayatı ve gönül dünyası hakkında şeyhine bilgi verecek olan muhip, kendisini daha sıkı denetlemek zorunda kalırdı. Hele intisap sırasında müridin şeyhine verdiği söz, yani bey'at, kendisi için başlı başına bağlayıcı bir müeyyide idi. Yazılı öğretim tarikat pirlirinin fikir ve düşüncelerini yazılı eserler haline getirmesi ve bu eserlerden tekke muhiplerinde istifade etmesidir. Tasavvuf döneminde olduğu gibi tarikat döneminde de şeyhler, nazım ve nesir türü pek çok eserler vücuda getirmişlerdir. Gönül imarını meslek edinmiş olan tekke mensupları, öğretimde yazılı eserlerden de yararlanmışlardır.

Tekkelerde en çok yararlanılan yazılı kaynakların başında Kuşeyri Risalesi, İhyâ, Mesnevî ve Avârif gelmektedir. Özellikle son eserin Anadolu tekkelerinde bir an'ane halinde okunula geldiği görülmektedir. Tarikat döneminde ise, Abdulkadir Geylânî'nin eserleriyle Yunus'un şiirleri, Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'si, Eşrefoğlu'nun Müzekkin Nüfus'u başlıca yazılı kaynaklar arasında sayılabilir. Bunlara ilave olarak, her tarikatin iç tüzüğü mesabesindeki Âdâb kitapları el altı kaynakları sayılabilir. Yazılı kaynakların bir önemli boyutu tarikat şeyhlerinin halifelerine görev vererek bir başka beldeye gönderdiklerinde ortaya çıkmaktaydı. Yeni bir yere hilafetle görevlendirilen kişi, şeyhinin ve tarikat pirinin eserlerini yanından eksik etmezdi. Tekkelerin hemen hepsinde kurulmuş bulunan kütüphaneler, tekkelerdeki yazılı eğitimin boyutunu göstermektedir. Tasavvuf âdâbı makamları ve kavramları itibarıyla kitaplara ve kayıtlara geçmiştir. Özellikle geçmiş şeyhlerin menâkıbı tarikatta son derece önemli olduğu için Menakıpnâmelerin tekke eğitiminde önemli bir yeri vardır. Bugün Batı'da bazı hastalıkların tedavisinde Menâkıplardan yararlanılması düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Kütüphanelerimizde bulunan tasavvufî eserlerin çoğunun menâkıp kitaplarından oluşması bu bakımdan üzerinde düşünülmeğe değerdir. Tekkelerdeki yazılı öğretimin bir boyutu da, Şeyhlerin halifelerine ya da bağlılarına yazdığı mektuplardır. Hz. Peygamberin komşu devlet başkanlarına yazdığı mektuplarla başlayan bu tür yazılı eğitim, tasavvuf ve tarikât çevrelerinde yaygınlaşmıştır. Özellikle şeyhi ile periyodik olarak görüşme durumunda olan bağlıların şeyhten uzakta bulunmaları bu görüşmelerin mektupla yapılmasını zorunlu kılmıştır. Mektuplar belli bir muhabata özel bir amaçla yazıldığından önemli yazılı eğitim kaynaklarıdır. Somut konular ihtiva etmesi ve subjektif yorumlar taşıması mektupların özelliğidir. Şeyhlerin yazdığı mektuplardan oluşan pek çok Mektûbât vardır. Bunlar arasında İmam-ı Rabbani'nin mektupları önemli bir yer tutar. Hatta onun bu mektupları bazı dergâhlarda ders kitabı gibi okunagelmıştır.

Tekkelerde Eğitim

Manevi Eğitim

Tekkelerdeki manevi eğitim, uygulama ve hal olmak üzere iki çeşittir.

1) Uygulamalı Eğitim

Tekkelerde yapılan uygulamalı eğitim, zikir, ayın, sema, çile, erbain ve orta hizmetleri gibi şeylerdir. Topluca yapılan zikir ve ayınların ve şeyhlerin tatbikatını gösterip talim ettiği ferdi ibadet çile ve hizmetlerin hedefi, nefsin tepkilerinin kırılması ve teslimiyetin sağlanmasıdır. Kul nefsini tanımadan Rabbini tanıyamayacağına göre, burada nefsi tanıtıcı hizmetlere ağırlık verilir. Tasavvufta manevi eğitimin üç yöntemi vardır: Sohbet, halvet ve seyahat. Sohbet, şeyh ve ihvan ile beraber bulunmaktadır. Onların pratik tatbikatından yararlanmaktadır. Bu bir bakıma hal ile eğitimidir. Halvet, yalnızlığı tercih ederek, belli bir süre insanın riyâzât ve mücâhede ile nefsinin sivriliklerini törpülemesidir. Tekkedeki uygulamalı eğitimde halvetin önemli unsurlarından biri, kişinin riyâzât ve mücâhede ile irade eğitiminden geçmesidir. Seyahat, kişinin nefsinin eksiklerinin ortaya çıkıp eğitilmesi için memleketinden ve sevdiklerinden ayrılıp gurbete çıkmasıdır. Gurbette "kurbet" vardır. İnsan garîp olduğu ölçüde Allah'a karib olur, yani yakın olur ilkesinden hareketle bazı şeyhler müridlerini seyahatla eğitmişlerdir.

2) Hal ile eğitim

İnsanlar üzerinde en etkili eğitim biçimi, bir arada bulunmak suretiyle aynîleşmedir. Yukarıda geçen sohbet budur. Çünkü sohbet, bir arada bulunmak, aynı mekanları paylaşmak demektir. İslam'da Hz. Peygamberi baba, hanımlarını anne, müminleri de kardeş gören anlayış aslında eğitimi ailenin sıcak ortamına çekmiştir. Tekkede de şeyh baba, eşî anne, müridler ihvan yani kardeşlerdir. Hal eğitiminde böyle bir anlayışın etkisi

çok büyüktür.

Şeyhini babası yerinde gören bir müridin ona bakışı ya da müridini evladı gibi gören şeyhin ona yaklaşımı elbette sevgi üzerine olacak ve aralarında hiçbir zorlamaya mahal kalmadan kalbî bir iletişim kurulmuş olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberi Üsve-i Hasene olarak tavsif eden ayet aslında hal ile eğitimi de gündeme getirmektedir. Allah Rasulü manevi kişiliğiyle çevresindekilere ruhani bir hayat yaşatırdı. Sahabiler, onunla birlikte bulunmaktan doğan aşk, meşk ve heyecanlarını kendisinden sonraki nesle hal yoluyla nakletmişler ve bu manevi hayat manevi bir teselsül ile günümüze kadar gelmişti. Sadık ve salihlerle beraber bulunmayı emreden ayetle, zalimlerden uzak kalmayı emreden ayet Hz. Peygamberin iyilerle bulunmayı, gülyacağı satanlarla, kötülerle bulunmayı ise demirci dükkanında bulunmaya benzeten hadisleri bunun delilidir. "Kıratın yanında duran ya huyundan", ya suyundan, "üzüm üzüme baka baka kararır" gibi ata sözleri hep bu etkileşimi ve hal transferini uygulamaktadır. Tekke bir paylaşım ortamıdır. Sevginin, heyecanın, duygunun maddi ve manevi herşeyin paylaşıldığı mekandır. Burada kişiler çatik kaşlı değil güler yüzlüdür. Şeyhler şunu yap ya da şunu yapma tarzında talimatlar yağdırmazlar. Aksine edep ve ahlakıyla örnek olur, haliyle ve tavriyla onları eğitirler. Çünkü, hallerin sirayet edici bir özelliği vardır. Özellikle güçlü şahsiyetler, yanında bulunanları etkiler. Bu yüzden tasavvufta nazar ve teveccüh de bir eğitim avacı olarak görülmüştür.

Mesleki Eğitim

Mesleki Eğitim denince tasavvufi meslek eğitimi değil tekkelerin müntesiplerine meslek kazandırmak üzere uyguladıkları eğitimi kastediyoruz. Tekkelerin birinci derecedeki eğitim fonksiyonu manevi eğitimidir. Bununla birlikte, özellikle Ahi zaviyelerinde Ahilerin mesleki eğitimden geçirildikleri bilinmektedir. Çünkü Fühüvvet Teşkilatı adıyla anılan Ahi birliklerinin asıl amacı, gençleri eğitip topluma kazandırmak, onları bir meslek sahibi yapıp üstün hale getirmektir. Her meslek sahibinin bağlı bulunduğu saraffur, debbağlar, okçular ve bezzarlar tekkeleri gibi tekkelerde gençler, çıraklık, kalfalık ve ustalık sistemi ile bir mesleki ve manevi eğitim görmekteydi. İnsanların taşkınlığa en müsait olduğu buluş çağında onları tekkeye bağlayarak şalvar giydirip eline, beline ve diline sahip olacak şekilde eğitmektedirler. Tarikat şeyhleri müridlerinin manevi eğitimiyle meşgul oldukları kadar bir meslek sahibi olmasıyla da meşgul olup, onları buna teşvik etmişlerdir. Hacı Bayram-ı Veli gibi gönüle girmeyi çok şerefli bir görev sayan bir mürid bile, müridlerini çiftçilikle uğraşmaya teşvik etmiştir. Aslında bir dergâha bağlı bulunanların hepsi, o tekkenin hücrelerinde oturup kalkan, imaretinden karnını doyuran insanlardan ibaret değildir. Seyr-ü sülûkunu tamamlamamış kimseler arasında bütün gününü dergâhta geçiren kimseler varsa da, sadece akşamları ya da ayın belirli günlerinde dergâha gelenler de vardır. Dergahlar, özellikle güzel sanatların meşk edildiği birer atölye özelliği taşımaktadır. Hüsn-i hat, musiki, tezhip, şiir ve edebiyat gibi güzel sanatlar, tekkelerde öğrenilirdi. Hatta bazı şeyhler bir meslek öğrenmeyi Seyr-i sülûk şartı olarak görürlerdi. Netice olarak tekkeler, bizim kültür tarihimizde birer yaygın eğitim kurumuydu. İnsanların soluklandığı, sevgiye doyduğu birbiriyle kucaklaştığı ortamlardı. Haftalık yorgunlukların atıldığı, sıkıntıların paylaşıldığı mekanlardı. Yıllar boyu bu tür hizmetleri ihya etmiş olan bu kurumların tarihi itibarının iadesi zamanı gelmiştir. Türkiye'de masonluk dernekleri ile tekkelerin kapatılış gerekçeleri ve kapatılış tarihleri birbirine yakındır. Aradan geçen zaman içinde mason dernekleri açılmış, fakat tekkelerin açılması temenniden öte geçememiştir. Son yıllarda Alevi vatandaşlarımızın Cemevleri camiye alternatif gibi yaygınlık kazanmaktadır. Cemevleri caminin değil tekkelerin alternatifidir. Çünkü Cemevi Bektaşî tekkelerinde bir bölümünün adıdır. Alevi vatandaşlarımızın Cemevi taleplerine gösterilen müsamahanın tekkeler için gösterilmemesinin çifte standart olacağını düşünüyorum. Ayrıca son zamanlarda, büyük şehirlerimizde, mahalle ve sokak aralarında, Anadolu'da kasaba ve köylere varıncaya kadar örgütlenen Lions ve Rotary Kulüpleri acaba ne iş yapar? Merak edip ilgilenen var mı? Adıyla ve icraatıyla bize ve kültürümüze yabancı olan bu tür kuruluşlara ses çıkarılmazken, bizim kültürümüzün bir parçası olan tekke ve zaviyeler üzerinde kilitlerin asılı bulunması düşündürücü değil mi? Köylerden şehirlere meslek ve zanaat öğrenmek üzere gelen gençlerin büyük sayılara ulaştığı günümüzde, ergenlik çağındaki bu yavrular, eğitimden ve aile ortamından uzak, büyük şehrin dağdağasında kaybolup gitmektedirler. Bu gençlerin kaybolmaması için Belediyeler, Ahi zaviyelerindeki gibi mesleklerine göre bunlarla ilgilenen manen doyurup yetecek loncalar kursa, kazanan milletimiz ve insanımız olur! Ben bunun milli ve dini bir görev olduğuna inanıyorum. Teşekkürler.